

ЕРНАНДО ДЕ СОТО

ЗАГАДКА КАПІТАЛУ

**ЧОМУ КАПІТАЛІЗМ
ПЕРЕМАГАЄ НА ЗАХОДІ
І НІДЕ БІЛЬШЕ**

Переклав з англійської
Микола Климчук

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2017

ЗМІСТ

1	П'ять загадок капіталу	11
2	Загадка браку інформації	23
	Дивовижна революція	25
	Перешкоди для легальності	26
	Недокапіталізований сектор	28
	Наскільки капітал мертвий?	31
	Скільки коштує мертвий капітал?	33
	Гектари діамантів	35
3	Загадка капіталу	39
	Підказки з минулого (від Сміта до Маркса)	40
	Потенційна енергія активів	44
	Прихований процес творення капіталу на Заході	45
	<i>Перший ефект власності: вираження економічного потенціалу активів</i>	48
	<i>Другий ефект власності: інтеграція розпорошеної інформації</i>	51
	<i>Третій ефект власності: відповідальність власників</i> ...	53
	<i>Четвертий ефект власності: зростання ліквідності активів</i>	55
	<i>П'ятий ефект власності: розвиток соціальних зв'язків</i> ·	57
	<i>Шостий ефект власності: безпека угод</i>	59
	Капітал і гроші	60
	Скляна стіна Фернана Броделя	64

4	ЗАГАДКА ПОЛІТИЧНОЇ СЛІПОТИ	66
	Мертва зона — 1: життя за скляною стіною сьогодні	72
	<i>Зростання міст</i>	73
	<i>Похід на місто</i>	75
	<i>Позалегали прийшли надовго</i>	81
	<i>Стара пісня</i>	86
	Мертва зона — 2: життя за скляною стіною учора	87
	<i>Міграція до міст</i>	87
	<i>Виникнення позалегальності</i>	88
	<i>Смерть старого ладу</i>	91
	<i>І ось минуло триста років</i>	94
5	ЗАБУТІ УРОКИ ІСТОРІЇ США	96
	Паралелі з історією США	99
	Вихід за межі старого британського права	101
	Самовільне захоплення землі — давня американська традиція	103
	Нова суспільна угода: «право томагавка»	106
	Убивство шерифа	107
	Юридичний прорив: «переважне право»	109
	Більше правових перешкод — більше позалегалів	111
	Беззаконня чи зіткнення правових систем?	117
	Розбити скляну стіну намагаються штати	119
	Розбити скляну стіну намагається федеральна влада	122
	Розбити скляну стіну намагаються позалегали	124
	<i>Асоціації претендентів на землю</i>	126
	<i>Гірничі організації</i>	128
	Мораль для пострадянських республік і країн третього світу	136
6	ЗАГАДКА ПРАВОВИХ НЕВДАЧ. ЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ВЛАСНІСТЬ ПРАЦЮЄ ТІЛЬКИ НА ЗАХОДІ	140

Частина I: правові завдання	153
<i>Перехід від докапіталістичної</i>	
<i>до капіталістичної системи власності</i>	154
<i>Провал примусового закону згори</i>	156
<i>Укорінити закон у суспільній угоді</i>	161
<i>Міцність докапіталістичних суспільних угод</i>	164
<i>Про що говорить гавкіт собак</i>	168
<i>Розшифровка позалегального закону</i>	170
Частина II: політичний виклик	175
<i>Поглянути на світ очима бідних</i>	176
<i>Залучити еліту до участі в реформі</i>	178
<i>Як поводитися з охоронцями скляної стіни</i>	182
7 ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ	192
Приватний клуб глобалізації	192
Привид Маркса	196
Власність робить капітал «приятним»	202
Вороги абстракцій	205
Роль культури в успіху капіталізму	207
Одинокий варіант	210
Подяки	212

1 П'ять загадок капіталу

Головна проблема — зрозуміти, чому той сегмент суспільства минулого, який я сміливо можу назвати капіталізмом, жив ніби за скляною стіною, відрізаний від решти; чому він не поширився і не захопив ціле суспільство?.. Чому висока концентрація капіталу була можлива лише у певних сегментах, а не в цілій тогочасній ринковій економіці?

Фернан Бродель. Ігри обміну

Час найбільшого тріумфу капіталізму — водночас момент його кризи. Падіння Берлінської стіни поклало край столітньому змагання комунізму з капіталізмом. Капіталізм лишився єдиним способом раціонально організувати сучасну економіку. На цей історичний момент у відповідальних країн вибору не лишилося. Як наслідок, третій світ і пострадянські країни з більшим чи меншим ентузіазмом збалансовують бюджети, скорочують субсидії, заохочують іноземні інвестиції і скасовують митні бар'єри.

Усі ці речі викликали велике розчарування. В усьому світі від Росії до Венесуели останнє десятиліття було часом економічних злиднів, падіння заробітків, відчуження й незадоволення, часом «голоду, неспокою й грабунку», за гіркими словами малайзійського прем'єра Махатгіра Мохамеда. «Нью-Йорк таймс» нещодавно зауважила: «Майже скрізь жорстокість вільного ринку, насторожене ставлення до капіталізму і перспектива нестабільності завдали серйозного удару по ринковій економіці, яку так вихваляв Захід після перемоги у “холодній війні”». Тріумф

капіталізму винятково на Заході — це шлях до економічної і політичної катастрофи.

Американцям, які жили в мирі й багатстві, було легко ігнорувати негаразди в інших країнах. Які ще проблеми з капіталізмом, коли індекс Доу-Джонса здіймається вище за Еверест? Дивлячись на інші країни, американці бачать лише прогрес, навіть якщо він невеличкий і непевний. Хіба не можна перекусити «бігмаком» у Москві, взяти відеофільм напрокат у Шанхаї чи вийти в інтернет у Каракасі?

Проте стривожені голоси лунають і в самих Сполучених Штатах. Американці бачать, що Колумбія стоїть на межі громадянської війни між партизанами-наркобаронами і населенням; що азійський економічний бум грузавіє в корупції і хаосі, а на півдні Мексики постійно вибухають заворушення. Рідіють лави прихильників вільного ринку в Латинській Америці: у травні 2000 року рівень підтримки приватизації знизився з 46 до 36 відсотків. А найнебезпечніше те, що в колишніх соціалістичних країнах капіталізм не виправдав сподівань, його сприймають вороже, а до влади повертаються люди, пов'язані зі старими режимами. Дехто з американців розуміє — одинока причина десятилітнього економічного піднесення США полягає в тому, що чим неспокійнішим виглядає світ, то надійнішим прихистком міжнародним грошам стають американські біржі та папери.

Західні бізнес-кола дедалі більше усвідомлюють — якщо капіталізм не приживеться в решті регіонів світу, рецесія багатих економік неминуча. Мільйони розорених на молодих фондових ринках інвесторів на власній шкурі відчули, що глобалізація — це вулиця з двостороннім рухом: третій світ і колишні соціалістичні країни не можуть уникнути західного впливу, але й Захід не може від них сховатися. Ворожа реакція на капіталізм зростає й у заможних країнах. Вуличні заворушення в Сіетлі під час засідання Світової організації торгівлі в грудні 1999 року, а за кілька місяців у Вашингтоні під час засідання МВФ і Світового банку підкреслили роздратування, що його викликає

поширення капіталізму. Багато хто почав згадувати історика економіки Карла Поланьї*, який застерігав, що вільний ринок може конфліктувати з суспільством і призвести до фашизму. Японія переживає найглибший спад від часів Великої депресії. Західні європейці голосують за політиків, що обіцяють «третій шлях», на якому не буде, як у назві французького бестселера, «економічного жаху»**.

Ці тихі, але стривожені голоси поки що змусили американських і європейських лідерів лише повторювати решті світу стару заяложену казку: стабілізуйте валюту, не покладайте рук, не зважайте на продовольчі бунти і чекайте, заки повернуться іноземні інвестори.

Іноземні інвестиції, поза сумнівом, річ добра. Що їх більше, то краще. Так само, як стабільна валюта, вільна торгівля, прозорі фінансові правила, приватизація державних підприємств і всі інші ліки з арсеналу західної фармакопеї. Але ми постійно забуваємо, що глобальний капіталізм пробували й раніше. Скажімо, в Латинській Америці з часів здобуття незалежності від Іспанії у 1820-х роках реформи, спрямовані на створення капіталістичної системи, починалися щонайменше чотири рази. І кожного разу, коли минала початкова ейфорія, латиноамериканці відверталися від капіталістичних і ринкових практик. Цих ліків явно не досить. Вони настільки неефективні, що практично не годяться.

Коли ліки не допомагають, західні люди, не сумніваючись у їхній дієвості, нерідко закидають третьому світові брак

* Карл Поланьї (Károly Polányi, 1886–1964) — американо-канадський економіст і соціолог угорського походження, один із родоначальників економічної антропології. (Тут і далі примітки перекладача.)

** «Економічний жах» («L'Hoгеur économiqие», 1996) — надзвичайно популярна книжка французької есеїстки і критика Вів'єн Форестер (нар. 1925), в якій авторка розкритикувала глобалізацію і економічний терор, що його несе неоліберальна економіка. Книжка була удостоєна престижної премії Медичі й перекладена кільканадцятьма мовами.

підприємливості та ринкових навичок. Якщо, попри слушні поради, нічого не виходить, то річ у самих людях: бракувало протестантської Реформації, або заважає тяжка спадщина європейського колоніалізму, або в населення занижкий рівень інтелекту. Однак припущення, що саме в культурі полягає секрет успіху таких різних регіонів, як Японія, Швейцарія чи Джорджія, і що саме в культурі криються причини більшої/меншої бідності таких різних країн, як Китай, Естонія чи Грузія, гірше за негуманне — воно непереконаливе. Різниця в добробуті між Заходом і рештою світу надто велика, щоб пояснювати її самою лише культурою. Більшість людей хочуть скуштувати від дерева капіталізму; тисячі й тисячі людей, від дітей Санчеса* до сина Хрущова**, тягнуться до західних країн.

Міста третього світу і пострадянських країн рояться підприємцями. Йдете середньоазійським ринком, блукаєте латиноамериканським селом чи ловите таксі в Москві — вам неодмінно запропонують щось купити. Жителі всіх цих країн мають хист, ентузіазм і дивовижну здатність добувати зиск мало не з повітря. Вони можуть опанувати й використовувати новітні технології. Інакше американський бізнес не мусив би боротися з порушенням патентів за кордоном, а уряд США — пильно стерегти військові технології, щоб вони не потрапили до країн третього світу. Ринки — давня й повсюдна традиція: Ісус вигнав торговців з храму 2000 років тому, а мексиканці возили свої товари на ринок задовго до Колумба.

Але якщо люди в перехідних країнах — не убогі жебраки, не блукають безпорадно глухими стежками, не сліпі в'язні загумінкових культур, що ж заважає їм отримати від капіталізму

* Санчо Санчес (Sancho Sánchez, нар. 1942) — діяч нікарагуанського комуністичного руху, в кінці 1960-х років був першим секретарем Нікарагуанської соціалістичної партії.

** Сергій Хрущов — молодший син Микити Хрущова, історик, емігрував до США, працює в Університеті Брауна.

те саме багатство, що й на Заході? Чому капіталізм процвітає лише на Заході, ніби відділений скляною стіною?

У цій книжці я хочу показати — найбільша перешкода, що заважає решті світу отримати користь від капіталізму — це нездатність продукувати капітал. Капітал — це сила, яка підвищує продуктивність праці та створює багатство країни. Це кров капіталістичної системи, наріжний камінь прогресу і єдина річ, яку бідні країни не можуть випродувати для себе, хоч би як їхнє населення залучалося до діяльності, притаманної капіталістичній економіці.

Я покажу на фактах і цифрах, які квартал за кварталом, ферма за фермою збирав зі своєю дослідницькою групою в Азії, Африці, на Близькому Сході й у Латинській Америці, що більшість бідняків уже мають активи, необхідні для успішного розвитку капіталізму. Сума заощаджень незаможних людей насправді гігантська: у сорок разів більша за всю іноземну допомогу, отриману у світі від 1945 року. В Єгипті, до прикладу, вартість матеріальних цінностей, що їх накопичили незаможні люди, у 55 разів більша за суму всіх прямих іноземних інвестицій за всю історію країни, враховуючи Суецький канал і Асуанську греблю.

У Гаїті, найбіднішій країні Латинської Америки, сумарна вартість активів бідняків у 150 разів більша за всі іноземні інвестиції, отримані від 1804 року, коли країна здобула незалежність від Франції. Якби Сполучені Штати збільшили бюджет на іноземну допомогу до рівня, рекомендованого ООН — 0,7 % від національного доходу, — найбагатшій країні світу забрало би 150 років, щоб надати найбіднішим країнам світу той обсяг ресурсів, який вони *вже мають*.

Біда в тому, що їхні ресурси мають неповноцінну форму: будинки зведені на землі, права на яку належно не зафіксовано; підприємства юридично не зареєстровано, а їхню відповідальність не визначено; виробництво розташоване там, де фінансисти й інвестори не можуть його побачити. Позаяк права власності не зафіксовано належно, ці активи не можна перетворити

на капітал, продати поза межами вузького кола, де люди знають і довіряють одне одному, використовувати як заставу по кредиту або як частку в інвестиціях.

На Заході, навпаки, кожен клаптик землі, кожна споруда, кожен верстат, кожен товар відображено в документі про власність, який є видимою верхівкою великого прихованого процесу, що пов'язує всі ці активи з рештою економіки. Завдяки цьому відображенню активи, крім матеріального існування, можуть вести невидиме життя. Вони можуть бути заставою по кредиту.

Найперше джерело фінансування нового бізнесу в США — кредит під заставу будинку підприємця. Такий актив, пов'язаний з кредитною історією власника, є надійною адресою для боргових і податкових повідомлень, базою для надання комунальних послуг і основою для випуску цінних паперів (як-от іпотечних облігацій), що їх можна зі знижкою перепродати на вторинному ринку. На Заході цей процес вдихає життя в активи і спонукає їх генерувати капітал.

Постсоціалістичні країни й країни третього світу не мають відповідного процесу відображення, процесу репрезентації активів. У результаті більшість із них недокапіталізована, подібно до того, як недокапіталізована фірма, коли випускає акцій на суму меншу, ніж дозволяє прибуток і активи. Підприємства бідняків дуже схожі на корпорації, які не можуть випустити акції, щоб отримати нові інвестиції і фінансування. Без юридичної репрезентації їхні активи — мертвий капітал.

Бідні жителі всіх цих країн — переважна більшість — так чином володіють, але бракує процесу, який репрезентує їхню власність і створює капітал. Вони мають будинки, але не мають титулів власності; мають урожай, але без документів; підприємства, але без статутів. Саме відсутність цих репрезентацій пояснює, чому народи, які засвоїли всі західні винаходи, від канцелярської скріпки до ядерних реакторів, не змогли випродувати достатньо капіталу, щоб запрацював їхній власний капіталізм.

Ось у чому полягає загадка капіталу. Щоб її розв'язати, треба зрозуміти, як люди Заходу, репрезентуючи активи в документах про власність, можуть бачити й видобувати з них капітал. Один із найбільших викликів людському розуму — зрозуміти і доступитися до речей, яких ми не бачимо, але знаємо, що вони є. Не все, що реальне й корисне, можна побачити й потримати в руках. Час, наприклад, річ реальна, але використовувати його можна, лише коли він репрезентований годинником або календарем. Упродовж усієї історії людство винаходило репрезентаційні системи — письмо, ноти, подвійну бухгалтерію, — щоб осягнути розумом те, до чого не можна доторкнутися. Так само й капіталісти-практики, від творців інтегрованої системи власності та корпоративних облігацій до Майкла Мілкена*, розробляючи нові способи репрезентувати невидимий потенціал, схований у нагромаджених нами активах, знаходили і видобували капітал там, де інші бачили лише непотріб.

Коли ви читаєте ці сторінки, вас оточують хвилі українського, китайського, бразильського телебачення, яких не можна побачити. Так само ви оточені активами, які приховують у собі невидимий капітал. Хвилі українського телебачення занадто слабкі, щоб відчувати їх безпосередньо, але за допомоги телевізора їх можна побачити й почути. Так і з активів можна отримати капітал і пустити його в хід. Проте лише на Заході є процес конверсії, необхідний для перетворення незримого на зриме. І саме ця відмінність пояснює, чому західні країни можуть створювати капітал, а країни третього світу і соціалістичного табору — ні.

Відсутність цього процесу в найбільш бідніших регіонах світу, де живе п'ять шостих людства, не є наслідком якоїсь монопольної змови Заходу. Західні люди настільки глибоко зжилися з цим механізмом, що вже й не усвідомлюють його наявності. І хоча

* Майкл Мілкен (Michael Milken, нар. 1946) — американський мільйонер, який створив ринок так званих «junk bonds» («макулатурних облігацій»), ризикових, але прибуткових паперів проблемних фірм.